

FÓTHI Erzsébet

Az avar korban a megelőző korokhoz képest valóságos népességrobbanás következett be a Kárpát-medencében, ezért ennek a folyamatnak helyes értelmezése kiemelkedő fontosságú a magyar etnogenezis vizsgálatában.

Az avar kor előtti római kori lakosság továbbélését a Dunántúlon elsősorban Keszthely tág körzetében és Északkelet-Dunántúlon, valamint a Dunától északra eső területeken lehet igazolni. A longobárdok és gepidák Kárpát-medencei továbbélését semmilyen antropológiai adat nem támasztja alá. A szarmata kori lakosság továbbélésére kevés bizonyíték van, de a szarmata kori embertani minta még ma is nagyon gyér.

Az teljesen nyilvánvaló, hogy az avar hódítással egy kifejezetten mongolid vonásokkal rendelkező nép jelent meg a Kárpát-medencében. A történelmi források szerint az avarok egyik ága a mongóliai zsuan-zsuanok voltak. Nem sok kétségünk lehet afelől, hogy ebben a leletanyagban a zsuan-zsuanokat tisztelhetjük. A politikában vezető szerepet játszhattak, hiszen a kunbábonyi kagán is közéjük tartozott.

Lelőhelyeik – összhangban az Avar Birodalomban betöltött szerepükkel – behálózták az egész Kárpát-medencét. Mivel az egész népességnek mindössze 1 százalékát képviselték, a magyar etnogenezisben nem számítanak jelentős tényezőnek.

Sem a római kori pannon és szarmata továbbéléssel, sem a mongolid népesség beáramlásával nem írható le az a népességszaporulat, ami a korszakot jellemzi. A kérdés tehát az, hogy a zsuan-zsuanokkal együtt jöttek-e más népek is az avar kor elején vagy annak bármely szakaszában a Kárpát-medencébe. Mivel a nagy avar kori temetőkben összekeveredve jelentkeznek a korábban itt élők és az újonnan jöttek leszármazottjai, olyan attribútumot kerestem, ami alapján kiszűrhettem a biztosan, vagy legalábbis nagy valószínűséggel újonnan jöttek. Ez a jellemző attribútum az öv volt.

Az avar kor egyik legtöbbször vitatott kérdése a korszak felosztása a fémművesség alapján. A kérdés leegyszerűsítve úgy fogalmazható meg, hogy korai korszakra jellemző lemezes és préselt övdíszgarnitúrák, valamint a késői korszak jellegzetes alakos (nem kizárólagosan griffes) és indás motívumokkal díszített öntött garnitúrái ugyanannak a népességnek helyi fejlődés útján létrejövő

attribútumai-e vagy mindkettőt más-más népesség hozta létre. Azaz egy vagy több (kettő, esetleg három) hullámban a Kárpát-medencébe érkező népekről beszélünk.

Az antropológiai csoportosításhoz Hatházi Gábor adatgyűjtését vettem alapul. Három mintát hoztam létre: az egyikbe a korai préselt vagy lemezes övgarnitúrával, a másikba az öntött technikával készített és indás motívumokkal díszített övű férfiakat gyűjtöttem össze, míg a harmadik mintába az ugyancsak öntött, de alakos, köztük griffes motívumú övekkel rendelkező férfiak kerültek. A csoportok között lévő biológiai távolságszámítás alapján a következő eredményt kaptam:

1. A korai avar kor és a késői avar időszak mindkét csoportja szignifikánsan hasonlít egymásra. A korai korszak férficsoportja még közelebb is áll a késői korszak mindkét csoportjához, mint azok egymáshoz, de az utóbbiak is bőven az egy, sőt a fél százalékos különbségen belül vannak. Az antropológiai kép tehát nem támasztja alá azt az elképzelést, hogy az avar kor korai és a késői szakaszában eltérő népezzel kell számolnunk.

2. A korai és késői korszak felövezett férfiai embertanilag lényegében azonos népezznek tekinthetők. Ezt a népezzet leginkább a Duna–Tisza köze avar kori temetői reprezentálják.

3. A három csoportnak az is közös vonása, hogy van közöttük ugyan a mongolid avarok közül is néhány egyén, de túlnyomó többségben nem mongolid népezz alkotja az övesek népet, hanem europidok.

4. Nagyon lényegesnek tartom azt a mindhárom csoportban csaknem azonos módon megfigyelhető jelenséget, hogy az övgarnitúrával rendelkező népezz egy kifejezetten alacsony agykoponyájú (A típus) és egy magasabb agykoponyájú (B típus) europid alcsoportra bontható. A két csoport között olyan nagy a különbség, ami nem hagy kétséget az eltérő eredetre vonatkozóan.

Az avar korban antropológiai értelemben két bizonyosan új, a korábbiaktól nagyon lényegesen eltérő népezz érkezett a Kárpát-medencébe: az egyik a minden bizonnyal a zsuán-zsuánokkal azonosítható kifejezetten mongolidok csoportja, a másik pedig az övesek népe. Az előbbi nyilvánvalóan nem azonosítható a honfoglaló magyarokkal, sem a vezető réteggel, sem a köznépkel. A második, főleg az alacsony agykoponyájú népezz összevetése a honfoglalás korival sokkal bonyolultabb kérdés. Ha csak a statisztikára bízánk az ítéletet, akkor habozás nélkül elvetnénk az etnikai kapcsolatot, mert az avar övesek népe antropológiailag nem áll közel sem a köznép, sem a vezető réteggel népezzéhez. Mégis komolyan kell vennünk továbbra is ezt a

kérdést, mert a keleti analógiák kutatása során az avar övesek és a Karossal, a Duna–Tisza közötti honfoglalókkal jellemzett népesség csaknem azonos területekről érkezhetett.

Mielőtt erre a kérdésre rátérnék, szólnom kell néhány szót a honfoglalás kori leletanyag megoszlásáról.

A honfoglaló minta férfi adatbázisát elemeztem. A koponyaméreték eloszlásfüggvényének elemzéséből kiderült, hogy a minta eloszlása nem egyenletes: egy nagyobb lélekszámú hosszú, keskeny koponyájú és egy kisebb lélekszámú széles, rövid koponyájú népességre oszlik a minta. Mivel egy folyamatosan, hosszú időn át együtt élő népességben a metrikus eloszlás kiegyenlítődik, ez a kétcsúcús eloszlás azt bizonyítja, hogy a kétféle koponyaalkattal rendelkező népesség eltérő alapnépességből származik és egymással még nem keveredett össze.

A két honfoglalás kori csoport eltérő eredete még világosabban megmutatkozik, ha összevetjük a magyarországi anyagot a keleti történeti mintákkal. A jelenleg publikált minták alapján nem túlzás azt mondani, hogy a két csoport között kontinensnyi különbség van. Míg a nagyobb sírszámú temetőkből való, hosszú-keskeny koponyájú, szegényes mellékletű népesség analógiái csak Európában találhatóak meg, az ázsiai térfélen hiányoznak, addig a Karos kivételével kis sírszámú, vagy magányos temetkezésekből származó, rövid-széles és magas agykoponyájú, fegyveresen, lóval eltemetett népesség nem rendelkezik szignifikáns analógiával az európai anyagban, csupán az eurázsiai kontinens Urálon túli részén.

A nagyobb sírszámú temetők népe önmagában sem egységes, az európai sztyeppe számos pontján találunk párhuzamokat. Csupán jelzésszerűen említek néhány szálát:

A Tiszafüred-Nagykenderföldek temető minden szignifikáns analógiája az ukrán sztyeppéről származik. Sokkal közelebb áll a krími szkíta kori népességhez, mint bármely Kárpát-medencei anyaghoz. A hasonló népességek köre folytatódik a Kazár Birodalom alán ágát reprezentáló Szaltovo-majackaja kultúra körében is. A kultúrának nevet adó Majackoe gorodiscse temető legközelebbi analógiái közé tartozik a tiszafüredi, még közelebb áll hozzá, mint számos más népesség a közvetlen környezetéből.

Kál-Legelő hasonlóságát vizsgálva az első 8 helyen a Volga vidékről származó népességek vannak, csak ezután következnek a Kárpát-medencei párhuzamok. A szignifikáns analógiái a vaskorig nyúlnak vissza, a Karaabüzszkaja és az Ananyino-kultúra népéhez, majd vertikálisan folytatódnak a Szaratov környéki volgai szarmaták és a Lomovatovói kultúra két temetőjével is.

A Volga–Káma vidék, a Magna Hungáriaként ismert terület megítélése rendkívül ellentmondásos

a magyar kutatástörténetben. Egyesek szerint a magyar nép egyedüli őshazája, mások szerint olyan terület, ahol a magyarok sosem fordultak elő.

Ennek oka véleményem szerint az, hogy a hazai honfoglalás kori emléanyag etnikai strukturáltságát még ma sem látjuk tisztán. Ha a magyarokat főleg (jobb esetben, rosszabb esetben kizárólag) a Duna–Tisza közén egyesével, kettesével eltemetett harcosokkal azonosítjuk, akkor csupán egyes Bolsie Tarhani típusú volgai bolgár népességgel tudjuk – ma még pontosan nem tisztázott módon – összefüggésbe hozni.

A honfoglalás kori köznépi temetők sztyeppéi és Volga–Káma vidéki analógiái arra mutatnak rá, hogy a honfoglalás kor, ezzel együtt a magyar honfoglaló nép értelmezésében komoly korrekciókat kellene tennünk. A vaskori Karaabüzkaja és Ananyino-kultúra legközelebbi párhuzamai között közel ugyanannyi magyarországi, mint Volga–Káma vidéki minta van. A volgai szarmaták közeli analógiái között is több honfoglalás kori, illetve kora Árpád-kori mintát találunk. Ezek a magyarországi minták viszont nem a honfoglaló vezető réteg, hanem a köznép temetőiből kerülnek ki.

A Karos típusú honfoglalók a megnövekedett leletanyag ellenére sem rendelkeznek még a mai ismereteink szerint sem európai analógiákkal. Igaz ugyan, hogy az úgynevezett Szubotci-típusú temetők még nincsenek antropológiailag leírva, de azok e népcsoport vándorlásának csupán egy állomását képviselik. Az ázsiai térfélen viszont két terület is van, aminek népességéhez nagyon szoros szálak fűzik; a legnagyobb hasonlóságot a tien-sani hunokkal mutatja. Közelebb áll hozzájuk, mint bármely népcsoport az eurázsiai kontinensen, beleértve a Kárpát-medencei honfoglalás kor valamennyi temetőjét és regionális csoportját is. A következő legközelebbi minta a 8–9. századra keltezett tuvai ujuguroké. A két terület között nagy ugyan a földrajzi távolság, de a magyar mintától függetlenül is létezik kulturális és etnikai kapcsolat a két régió között, amelyet mind a feltárást végző régész, Bernstam, mind az embertani anyagot elemző Ginzburg részletesen kifejt. Ginzburg szerint a népesség számos dél-szibériai, andronovói és uráli elemet tartalmaz. Ezek a formák a magyar honfoglalás kori anyagnak is jól ismert elemei.

A Duna–Tisza közeli honfoglaló magyarok lovas, fegyveres csoportja pontosan ugyanezek a területen találja meg a leginkább hasonló csoportokat: sorrendben a Tien-santól kissé északabbra levő Szemirecse, azaz Hétfolyamköz vidékén az uszun kori népességben (i. e. 3–1. sz.), a tien-sani hunok (2–4. sz.) és heftaliták (5–7. sz.) között.

Szintén a tuvai régióban, de egy korábbi korszakban, a szkíta idő népességében, majd a tien-sani

heftalita népességben.

Az avar övesek magas agykoponyájú része olyan mértékben hasonlít a Tien-san és a Ferganai-medence heftalitáira, hogy a köztük levő eltérés fél százaléknál is kevesebb. Véleményem szerint az avar kori övesekben a heftalitákat, más néven fehér hunokat azonosíthatjuk.

Végezetül nem feledkezhetünk meg az alacsony agykoponyájú avar öves csoportról sem. Éry Kinga is megemlítette az alacsony agykoponyájú avar kori csoportot mint a Duna–Tisza közti avarok lényeges összetevőjét. Azonban ahogy ő sem, korábbi vizsgálatomban én sem találtam ehhez a csoporthoz még csak közelítően hasonló népességet sem. Valamivel az 1 százalékos eltérésnél ugyan távolabb vannak, de a magyarországi csoport két legközelebbi analógiája a szibériai Tuva szkíta kori népessége és a szibériai hantik. Az avar övesek az agykoponya alakja és formája tekintetében rendkívül hasonlítanak erre a szibériai archaikus népre, az arcuk viszont lényegesen több europid vonást mutat.

Úgy vélem, hogy Dél-Szibériában, Tuvában élt az ottani szkíta korban, azaz a vaskorban egy dél-szibériai típusú népesség, amely később a Tien-san vidékére húzódott és az ottani hunokkal élt együtt. Az évszázadokkal később heftalitaként ismert nép a Kárpát-medencébe költözve nem csak az Avar Birodalom, de a magyar etnogenezis egyik meghatározó tényezőjévé is vált.

Röviden összefoglalva az elmondottakat:

A magyar etnogenezis olyan soktényezős folyamat, amely nem egyszerűsíthető le egyetlen kiragadott szál követésére. Az antropológiai adatok elemzésével nem látok esélyt olyan elmélet támogatására, hogy egyetlen őshazából elindult egy nagy nép, hosszasan együtt vándorolt a puszta, itt-ott hosszabb-rövidebb ideig elidőzött, csatlakozott is hozzá néhány néptöredék, majd mint a magyarok egyetlen nagy tömege megérkezett a Kárpát-medencébe. A magyar nép a Kárpát-medencében alakult ki, meghatározó elemei egyrészt az avar kor előtti lakosság, másrészt a legalább két hullámban keletről jött két népszövetség: az avarok és a 9. század végi honfoglalók összetett, de egymástól nem független népe.